

३.१ विकासले निम्त्याएको विनाश : वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनप्रति बेवास्ताको परिणाम

वातावरण संरक्षण ऐन-२०५३ ले वातावरणसँग जोडिएको कुनै पनि विकास निर्माणको काम गर्दा बाध्यकारीरूपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (इआइए) गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन वातावरणीय नियम कानून विकास विरोधी नीति नभई वातावरणमैत्री दिगो विकास प्रवर्द्धनका लागि हुन्। यहाँ प्रश्न उद्वेग- वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भनेको हो ? वास्तवमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भौतिक विकासका क्रममा वातावरणलाई वैज्ञानिक ढङ्गले सम्बोधन गर्नु हो। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनले विकासका क्रममा जैविकदेखि पारिस्थितिक प्रणालीसम्मको व्याख्या गर्छ जुन विकासले सन्तान/दरसन्तानको दिगो विकास र अपनत्व सुरक्षित राख्छ। यसले तत्कालका लागि नभई दिगो र वातावरणमैत्री विकासमा जोड दिन्छ।

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनका विषयमा नेपालमा यथेष्ट कानून र नियम बनाइएका छन्। त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुँदा विकासले विनाश निम्त्याउने सङ्केत विकसित राष्ट्रहरूले गरेका विकास निर्माणका अभ्यासले दिएका छन्। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरीकन विकास निर्माणको कार्य अगाडि बढाउँदा कस्तो अवस्था सामना गर्नुपर्छ भन्ने प्रश्नको राम्रो उदाहरणका रूपमा चीनको 'श्रि गर्जेज ड्याम' छ। जडान क्षमताका आधारमा विश्वको सबैभन्दा ठूलो जलविद्युत् केन्द्र मानिने श्रि गर्जेज ड्यामको सपना सन् १९९९ मा नै बुनिएको थियो। जसबारे सन् १९५६ मा माओले कवितासमेत लेखेका थिए।

सन् १९९४ मा सुरु भएको उक्त परियोजना सन् २००६ मा सकियो जसलाई लिएर चीनकै एउटा ठूलो सफलताका रूपमा निकै खुसियालीसमेत मनाइयो। तर ड्याममा पानी भरिन नपाउँदै १३ लाखभन्दा बढी मानिस बिस्थापित हुनुपयो। हजारौँ गाउँ तलाउमा परिणत भए। पहिरोले बेजोड रूप लियो। भौगोलिक र जैविक विपत्तिले जैविक सङ्कट ल्यायो। अहिले चीन सरकारका लागि तिब्बत र ताइवानजस्तै तेस्रो समस्याका रूपमा 'श्रि गर्जेज ड्याम' थपिएको छ। जुन वातावरणविज्ञहरूको सुभाव बेवास्ता गर्दै, वातावरणीय

प्रभावको उचित मूल्याङ्कन नगरी बनाइएको थियो। यो उदाहरणले पछिल्लो समयमा नेपालमा भइरहेको भौतिक विकासलाई इङ्गित गर्छ जसलाई नेपालले समयमै सम्बोधन नगरे भावी दिनमा पर्यावरणीय हिसाबले नेपालले ठूलो मूल्य चुकाउनुपर्नेछ।

नेपालमा वि.सं. २०४८ मा वन तथा वातावरण मन्त्रालय र वि.सं. २०४९ मा वातावरण संरक्षण परिषद् स्थापना भयो। नेपाल सरकारले राष्ट्रिय वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका, २०५० मा जारी गर्‍यो। सरकारले वि.सं. २०५३ मा वातावरण संरक्षण ऐन र वि.सं. २०५४ मा वातावरण संरक्षण नियमावली लागु गर्‍यो।

वि.सं. २०७२ मा जारी भएको संविधानमा राज्यले मौलिक हकअन्तर्गत धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकको व्यवस्था गरेको छ। सो धाराको उपधारा २ मा वातावरणीय प्रदूषण वा ह्रासबाट हुने क्षतिबाट पीडितलाई प्रदूषकबाट कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने व्यवस्था गरिएको छ। मौलिक हकअन्तर्गत नै धारा ३७ मा आवासको हकको व्यवस्था वर्तमान नेपालको संविधानले गरेको छ। सोही धाराको उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुने उल्लेख छ। त्यसैगरी उपधारा २ मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि नागरिकलाई निजको स्वामित्वमा रहेको बासस्थानबाट हटाउने वा अतिक्रमण गरिने छैन भन्ने उल्लेख छ।

पृष्ठभूमि

उदयपुर जिल्ला नेपालको प्रदेश १ अन्तर्गत पर्छ। महाभारत पहाडको शृङ्खलादेखि दक्षिणमा चुरे पहाडको शृङ्खलासम्मको भित्री मधेस क्षेत्र समेट्ने यो जिल्लालाई सुनकोसी नदीले उत्तर र पूर्वतिर ओखलढुङ्गा, खोटाङ, भोजपुर र धनकुटा जिल्लालाई छुट्टयाएको छ। दक्षिणतर्फ चुरे पहाडले सिरहा, सप्तरीलाई छुट्टयाएको छ। पहाड र भित्री मधेसमा विभाजित विषम भौगोलिक बनेट रहेको यस जिल्लामा महाभारत पर्वत शृङ्खलाअन्तर्गत धारिला विकट डाँडा र पातलिका बस्ती छन्। महाभारत फेदीदेखि चुरे शृङ्खलाबीच समथर फाँट र दक्षिणी सिमाना चुरे क्षेत्रमा

घना जङ्गल छ । पूर्वतिर साँघुरिएर पश्चिमतिर फुक्दै गएको यस जिल्लाको क्षेत्रफल २०६३ वर्ग किलोमिटर छ । भू-बनोटका आधारमा पहाड, वेसी, टार र तराईसमेतको भू-भाग ओगट्ने यो जिल्ला क्षेत्रफलका हिसावले नेपाल अधिराज्यको २० औं र प्रदेश १ को चौथो स्थानमा पर्छ ।

३६० मिटरको तराई तथा भावर क्षेत्र ६ प्रतिशत, भित्री मधेस ५२ प्रतिशत र २३१० मिटर अर्थात् ७७७० फिट चित्रेथाम चुचुरोसमेतको मध्य पहाडी क्षेत्र ४२ प्रतिशत छ । जटिल र कमजोर भू-बनोट भएको उच्च र मध्य पहाडी भेगको ६० प्रतिशतभन्दा धेरैजसो भू-भागमा ३० वटाभन्दा बढी भिरालो छ । यो भिरालो क्षेत्र पहिरोबाट संवेदनशील मानिन्छ । वि.सं. १९९०, २०४५ र २०७२ सालमा गएको ठूला तथा अन्य भूकम्पले चर्काएका यी भिराला भू-भागका ढिस्का/टाकुराका धाँजाहरूमा पसेका पानीको चाप र बनेका सडकका कारण सामान्य अवस्थामा पनि ढल्ने जोखिम छ । यसबाट मुनि रहेका बस्तीहरूसमेत यही कारण उच्च जोखिममा छन् ।

त्यसैले यी जिल्लाको पहाडी भिरालो भू-भाग बाढी र पहिरोको उच्च जोखिममा देखिन्छ । त्यसमा पनि ताम्लिछ, डुम्रे, बारहा, पोखरी, इनामे, सिद्धिपुर, आँपटार जस्ता ठाउँ र त्यहाँका बस्ती बढी जोखिममा छन् । जोखिमको राष्ट्रिय श्रेणीमा उदयपुर पहिरोमा ४२ औं, बाढीमा १६ औं र समग्र विपद्का हिसावले ३६ औं स्थानमा पर्छ । यो जिल्लाको सिमानामा उत्तरमा मुख्यतः भोजपुर तथा खोटाङ र ओखलढुङ्गाको केही भाग, पश्चिममा मुख्यतः सिन्धुली र धनुषाको केही भाग, दक्षिणमा सिरहा र सप्तरी एवम् पूर्वमा मुख्यतः सुनसरी र धनकुटा जिल्लाको केही भाग छ । यसरी उदयपुरको सिमानामा नौ ओटा जिल्ला पर्छन् जुन नेपालको धेरै जिल्लासँग सिमाना जोडिएको जिल्लामध्ये दोस्रो स्थानमा पर्छ । हाल यस जिल्लामा चार वटा नगरपालिका (त्रियुगा, चौदण्डीगढी, बेलका र कटारी) छन् भने चार वटा गाउँपालिका (रौतामाई, उदयपुरगढी, ताप्ली र लिम्चुङबुङ) छन् ।

भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

यस जिल्लाको करिब ६० प्रतिशत क्षेत्रफल पहाडी भूभागले ढाकेको हुँदा अधिकांश जमिन भिरालो छ । भू-संरक्षण र बनोट जटिल र कमजोर भएका कारण यस जिल्लाको धेरै भाग पहिरोका हिसावले संवेदनशील छन् । अफ विकासका नाममा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (इआइए) नै नगरी जथाभावी सडक बनाउँदा बर्सेनि क्षति बढ्दै गएको छ । अधिकांश क्षेत्र पहाडी भएकाले जमिनको माथिल्लो सतहको मलिलो माटो

बगेर तल्लो क्षेत्रतिर जाने गर्छ । यसबाट बर्सेनि बाढी तथा नदी कटानको समस्याका साथै नदी खोलाको पिँध अत्यधिक मात्रामा बढिरहेको छ ।

नेपालको तराई क्षेत्रमा प्रतिवर्ष औसत १५ सेन्टिमिटरका दरले नदीको पिँध माथि उदछ भन्ने तथ्याङ्क भए तापनि उदयपुरमा यो करिब १ मिटर जति रहेको अनुमान छ । यदि यही क्रममा खोला, नदीको पिँध बढ्ने हो भने अब केही वर्षमा बस्ती, खेतीपाती भएको ठाउँमा नदी, खोला बग्ने र पहिले खोला भएको ठाउँमा ढिस्को देखिन सक्छ । पहाडी भागको मलिलो माटो बग्ने तथा जग्गा भू-क्षयका कारणले ठाउँठाउँमा गल्छी बनी क्षतविक्षत भइरहेको हुँदा यस जिल्लाको जग्गाको ऊर्वरा शक्तिमा ह्रास आइ जनताको जीवनस्तर दिन/प्रतिदिन खस्कँदै अवस्थामा देखिन्छ । भू-क्षय तथा तल्लो क्षेत्र पुरिने समस्या अत्यधिक मात्रामा चुरे क्षेत्रको तल्लो भागमा छ । यहाँ बर्सेनि कैयौं टन माटो चुरे पहाडबाट बगेर आइ नजिकको तल्लो क्षेत्र बलौटे माटोले पुरिने प्रक्रिया भइरहेको छ । यस्तै समस्या महाभारत पर्वतबाट बगेर आउने माटोले पनि सिर्जना गरेको छ ।

जिल्लामा सडकको अवस्था

जम्मा सडकको लम्बाइ : १ हजार ६ सय ८९ किलोमिटर

१. बेलका नगरपालिकामा २ सय ५७ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये पिच २०, कच्ची १ सय ४७ र ग्राबल ९० किलोमिटर छ ।
२. चौदण्डीगढी नपामा सडक २ सय २० किलोमिटर छ । त्यसमध्ये पिच ४२, ग्राबल १ सय २ र कच्ची ७६ किलोमिटर छ ।
३. त्रियुगा नपामा ३ सय ७० किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये पिच ४५, ग्राबल ७७ र कच्ची २ सय ४८ किलोमिटर छ ।
४. कटारी नपामा २ सय ८१ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये पिच ५०, ग्राबल ५८ र कच्ची १ सय ७३ किलोमिटर छ ।
५. उदयपुरगढी गाउँपालिकामा ३ सय १२ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये पिच २२, ग्राबल १९२ र कच्ची १ सय २० किलोमिटर छ ।
६. ताप्ली गाउँपालिकामा ६९ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये ग्राबल २ र कच्ची ६७ किलोमिटर छ ।
७. रौतामाई गाउँपालिकामा ४ सय १६ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये ग्राबल ९ र कच्ची ४ सय ७ किलोमिटर छ ।
८. लिम्चुङबुङ गाउँपालिकामा ६८ किलोमिटर सडक छ । त्यसमध्ये ग्राबल २० र कच्ची ४८ किलोमिटर छ ।

अध्ययनको उद्देश्य

१. जिल्लाको सडक सञ्जालको अवस्था सार्वजनिक गर्ने
२. सडक सञ्जाल विस्तार गर्दा अपनाउनुपर्ने सतर्कता, कानुनी उपायहरूको खोजी गर्ने
३. भौतिक विकास गर्दा अनिवार्यरूपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनको अवस्था उजागर गर्ने
५. वातावरण सुरक्षाका लागि मौजुदा कानुन र तिनको कार्यान्वयनको अवस्था खोतल्ने
४. सडककै कारण विस्थापित भएका परिवारको अवस्था र समाधानका लागि राज्यलाई जिम्मेवार बनाउन सघाउने
५. सडकमा राज्यको लगानी र यसको सदुपयोगबारे जानकारी प्रदान गर्ने
६. विकासका नाममा भएका गैरजिम्मेवार कार्यलाई निरुत्साहित गर्ने

अध्ययनको महत्व

नेपालको कानुनले अनिवार्यरूपमा भौतिक विकास निर्माण गर्नुपूर्व वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। त्यसमा पनि मन्त्रिपरिषदले राष्ट्रिय गौरवका योजनाबाहेक साना सडक निर्माण योजनामा मेसिन प्रयोगमा प्रतिबन्ध लगाइ जनतालाई निर्माण गर्न दिनुपर्ने निर्णय गरेको छ। पहाडी भू-भागमा मेसिनबाट सडक निर्माण गर्दा जमिन थर्किने र भूक्षयको क्षति हुने गरेका कारण क्षति कमका साथै रोजगारीसमेत सिर्जना गर्ने उद्देश्यले सरकारले यो निर्णय गरेको देखिन्छ। यसर्थ पनि यो कार्यान्वयन गर्नु राज्यको दायित्व हो।

सडक निर्माणमा जथाभावी डोजर प्रयोग गर्दा गाउँ/बस्ती नै पहिरोको उच्च जोखिममा परेका छन्। कतिपय विस्थापित भइसकेका छन्। यस्तो अवस्थामा पनि राज्यका निकायहरू जिम्मेवार बन्न सकेका छैनन्। यो समस्याको समाधान नहुनुले पनि राज्य जिम्मेवार नरहेको प्रस्ट हुन्छ। यो अध्ययनबाट आगामी दिनमा अनिवार्यरूपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न सम्बन्धित निकायलाई जिम्मेवार बनाउनेछ। र, कोही पनि जनता सडककै कारण विस्थापित हुने अवस्था आउने छैन।

अध्ययन विधि

१. स्थलगत अवलोकन, भ्रमण र अनुगमन
२. अन्तर्वाता (पहिरोबाट विस्थापित भएका परिवार, सम्बन्धित तहका जनप्रतिनिधि र सरोकारवाला निकायसँग)

३. स्रोत सामग्री (नेपालमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास, पहिरोका सवालमा प्रकाशित समाचार, लेख, रचना, तस्बिर तथा राज्यले अख्तियार गरेको कानुन तथा प्रतिबद्धता)
४. सम्बन्धित निकायबाट भएका अवलोकन/सडकलन
५. द्वितीय स्रोत सामग्री अध्ययन

अध्ययनको सीमा

१. यो अध्ययन उदयपुरको विकास निर्माणका क्रममा भएका डोजर प्रयोग र यसबाट उत्पन्न परिस्थितिसँग केन्द्रित छ।
२. सडक सञ्जालका नाममा भएका दुरुपयोग र समाधानका उपायको खोजीमा छ।
३. सडक सञ्जाल विस्तारसँगै व्यक्तिका जग्गा, घर/बासमा पुगेको क्षतिसँग सम्बन्धित छ।
४. राज्यले बनाएका कानुन, नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था केलाउने प्रयास गरिएको छ।
५. अध्ययनमा उल्लिखित सूचना प्रारम्भिक र द्वितीय दुवै स्रोतबाट लिइएको छ।
६. सडकको अवस्थाबारे थप प्रस्ट पार्न सम्बन्धित निकाय र सरोकारवाला निकायको भनाइ समावेश छ।

समस्याको परिचय

उदयपुरको त्रियुगा नगरपालिकाको खाँबु, चौदण्डीगढी नगरपालिकाको सिद्धिपुर, बेलकाको मैनामैनी, कटारीको लिम्प्यार, मयाँखु, सिरिसे, रौतामाई गाउँपालिकाको आँपटार, डिल्बिर, उदयपुरगढीको डुम्रे, वेरें, ताप्लीको ओख्ले, ठानागाउँ र लिम्चुङबुङ गाउँपालिकाको बारहा, बलमन्ताका स्थानीय टूलो पानी परे आइपर्ने विपत्तिका विषयमा सधैं चिन्तामा हुन्छन्। खेती लगाउन सामान्य पानी मात्र परिदियोस् भन्ने उनीहरू चाहन्छन् यही कारण। टूलो पानी पर्नासाथ घर नै बगाएर लैजाला भन्ने सधैंको चिन्ता रहन्छ, त्यसैले सामान्य पानी मात्र परे हुन्थ्यो भन्ने कामना गर्छु- त्रियुगा नगरपालिका- १५ खाँबुका पुष्पराज खड्का सधैं पुकारा गर्छन् भगवानसँग। गाईघाट-दिक्तेल सडक योजनाका कारण घर नै पहिरोमा परेपछि उनी पानी पर्नासाथ केटाकेटीलाई आफन्तकोमा पठाइहाल्छन्। यो समस्या उनको मात्र हैन, त्यहाँका २४ घर/परिवारकै हो।

विकास निर्माणमा होडवाजी चल्दा उदयपुरका ग्रामीण भेगका सडक कामै नलाग्ने अवस्थामा पुगेका छन्। त्यसको सबैभन्दा असर स्थानीय जनतामा परेको छ। जनतासँग सबैभन्दा नजिक रहेर काम गर्दै आएको स्थानीय सरकारका जनप्रतिनिधिहरूले दूरगामी प्रभाव पर्ने गरी काम गर्नेभन्दा पनि क्षणिक देखिने गरी काम गर्ने परम्पराले सडकहरू काम नलाग्ने अवस्थामा पुगेका

हुन्। अभ नातावाद, कृपावाद, आर्थिक प्रलोभनमा परी हचुवाको भरमा जथाभावी डोजर (मेसिन) प्रयोग गरेर सडक निर्माण गर्दा वातावरणले नराम्रो मार भोग्नुपरेको छ। त्यतिमात्र नभई सडककै कारण पहाडी क्षेत्रमा विस्थापित हुने क्रम छ। यदि यो समस्या समयमा नै पहिचान गरी सम्बोधन नगर्ने हो भने व्यक्तिका घर, जग्गा क्षति र उठिबास त हुन्छ नै, त्योभन्दा बढी मानवीय क्षतिको सम्भावना छ।

घरका तल र माथि दुवै ठाउँबाट सडक खनिरदा घर पहिरो गएर व्यक्ति विचल्लीमा छन्। कतिपय अवस्थामा आकाश धुम्मियो र बादल मडारिने बित्तिकै पानी पर्ने सडकले भन्दै स्थानीयले सुरक्षित स्थान खोजी गर्नुपर्ने अवस्था छ। पानी पर्नासाथ मध्यरातको निद्रासमेत छाडी जीवन बचाउनैका लागि आफन्त र छिमेकीको शरणमा पुग्नुपरेको छ भने कतिपयचाहिँ मरे पनि यही घरमा मरौला भन्दै ज्यान जोखिममा पारेर रात कटाउन बाध्य छन्।

स्थानीय तहले विकासका नाममा जताजतै डोजर लगाएर सडक खनेपछि त्यसको गम्भीर असर देखिन थालेको छ। सडक निर्माण गर्न विभिन्न तह र तप्का हुँदै आउने व्यवस्था भए पनि योजना कर्मचारी, पहुँचवाला र स्थानीय जनप्रतिनिधिको हातमा हुँदा जनताले सास्ती भोग्नुपरेको हो। कुनै अध्ययन र योजनाबिना डोजरले खनेका सडक बिस्तारै विनाशतर्फ अघि बढ्दै गएका छन्। जोखिमपूर्ण यस्ता सडककै कारण कैयौँले अकालमै ज्यानसमेत गुमाएका छन्।

सरकारले सम्भाव्यता अध्ययन, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, त्यसपछि विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन (डिपिआर) गरेरमात्र सडक खन्ने प्रावधान बनाए पनि स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिले त्यसलाई लत्याउँदै जहाँ मन लाग्यो त्यहीं डोजर चलाएर पहाडलाई थिलथिलो बनाएपछि उदयपुरका आठ वटै स्थानीय तहका सडक काम नलाग्ने भएका छन् भने सडक आसपास क्षेत्रका बस्ती पहिरोको जोखिममा पुगेका छन्। कतिपय त विस्थापित नै भइसकेका छन्। बर्सेनि बाढी/पहिरोका कारण बिस्थापित र ज्यान गुमाउनेको सङ्ख्या पनि थपिँदै गएको छ।

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनबिना खनिएका सडकका कारण चौदण्डीगढी नगरपालिकाको सिद्धिपुर, चौदण्डीगढी, बेलकाको मैनामैनी, कटुञ्जे ववला, त्रियुगाको जाल्पा चिलाउने, साउने, खाँबु, कटारीको लिम्पाटार, हर्देनी, मयाँखु, सिरिसे, लेखानी क्षेत्र पहिरोको सङ्कटमा छन्। त्यसैगरी गाउँपालिकातर्फ रौतामाईको आँपटार, पोखरी, भुट्टार, उदयपुरगढीको डुम्रे, बरे, तावाश्री, ताप्लीको ओख्ले, ठानागाउँ, इनामे,

लिम्चुङबुङको बलम्ता, ताम्लिछा, बाँसबोटे, जाते लगायत क्षेत्र पहिरोको उच्च जोखिममा परेका छन्।

कति बिस्थापित ?

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी गरिएको विकासले २०७६ असार २४ गतेदेखि अवरिल वर्षापछि आएको बाढी/पहिरोले उदयपुरमा ४ सय ११ परिवार बिस्थापित भएका छन्। करोडौँ जन/धनको क्षति भएको छ। बाढी/पहिरोमा तीन जनाको ज्यान गएको छ भने १३ जना घाइते भएका छन्। २०७६ असार ३० गते रौतामाई गाउँपालिकाको डिल्लीवरमा सुतिरहेको अवस्थामा घरमाथिबाट आएको पहिरोले पुरिएर ५५ वर्षीया रनमाया रिखाम मगरको मृत्यु भएको छ। त्यस्तै रौतामाई-७ मुकुंचीको छौँडिया खोलामाथि बनेको सडक बगाएर थुनिएको खोला खोलिँदा स्थानीय १४ वर्षीय बालक आर्यन सुनुवारको मृत्यु भएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय उदयपुरको तथ्याङ्कले देखाएको छ। बाढी/पहिरोले जिल्लाभरि ४ सय २८ घर पूर्ण क्षति भएका थिए भने ५ सय ४१ घर आंशिक क्षति भए। ३ सय ४५ घर जोखिममा छन्। त्यस्तै ३ हजार १ सय ७२ पशु चौपाया, २१ माछापोखरी र ५ सय ४६ परिवारको बालीमा क्षति पुगेको तथ्याङ्कले देखाएको छ।

बाढी/पहिरोले जिल्लाभित्रका सार्वजनिक भौतिक पूर्वाधारमा पनि उत्तिकै क्षति पुगेको छ। ४१ विद्यालय पूर्णरूपले क्षति भएका थिए भने १६ वटा जोखिममा छन्। त्यसैगरी १ सय २१ वटा सडक तथा कल्भर्ट, पाँच वटा पुल तथा भोलुङ्गे पुल, ४१ वटा पिउने पानी मुहान, चार वटा स्वास्थ्य चौकी, पाँच वटा सामुदायिक भवन, दुई वटा वडा कार्यालय भवन, एक प्रहरी बिट, ३७ सिँचाइ कुलो, पाँच वटा पेल्ट्रिकसेट तथा हाइड्रो, ४८ ठाउँका बाँधमा पनि क्षति पुगे। यसरी नै ३१ ठाउँमा नदी कटान भए भने दुई ठाउँ डुबानमा पयो। एउटा टेलिफोन टावर र नौ वटा अन्य क्षतिसमेत भयो।

कुन तहमा कति सडक क्षति ?

जिल्लाका सबैभन्दा बढी चार गाउँपालिकाका सडकमा क्षति पुगेका छन्। २७ वटा ग्रामीण सडक सुचारु गर्न करिब ११ करोड रुपियाँ लाग्ने अनुमान गरिएको छ। प्रमुख तीन राजमार्ग (मदन भण्डारी, सिद्धिचरण र सगरमाथा) बाहेकका ५ सय २२ किलोमिटर लामो विभिन्न ग्रामीण सडक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी निर्माण भएकाले मर्मत/सम्भार गरेपछि मात्र सञ्चालनमा आउने अवस्थामा छन्। जसका लागि मर्मत खर्च १० करोड ६५ लाख रुपियाँ लाग्ने प्रारम्भिक अनुमान छ।

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, सम्बन्धित गाउँपालिकाका प्रमुख तथा प्रतिनिधि, सञ्चारकर्मी र प्राविधिक टोलीको संयुक्त अनुगमनपछि क्षतिग्रस्त सडक सुचारु गर्नका लागि लागत प्रक्षेपण गरिएको हो । क्षतिग्रस्त सडकमध्ये सबैभन्दा बढी ताप्ली गाउँपालिका जोडिने १ सय ७२ किलोमिटर दूरीको ६ वटा सडकमा ५ करोड १५ लाख रुपियाँ लाग्ने अनुमान गरिएको छ । त्यसैगरी लिम्चुङबुङ गाउँपालिका जोडिने १ सय २५ किलोमिटर दूरीका ६ वटा सडकमा ४ करोड ५० लाख रुपियाँ लाग्ने अनुमान छ ।

त्यस्तै रौतामाई गाउँपालिकाको १ सय ३३ किलोमिटर दूरीका आठ वटा सडकमा ८५ लाख रुपियाँ लाग्ने अनुमान छ । गाउँपालिकामध्ये सडक सञ्जालका हिसावले सबैभन्दा कम खर्च हुनेमा उदयपुरगढीको ९२ किलोमिटर दूरीका आठ वटा सडकमा २० लाख रुपियाँ लाग्ने अनुमान छ ।

सदरमुकाम गाईघाटसँग जोडिने लिम्चुङबुङ र रौतामाई गाउँपालिकाको गाईघाट-मुर्कुची-खमारे-कोल्बोटे-पुवरैभञ्ज्याङ-माभखर्क-बारहा ७० किलोमिटर सडक सबैभन्दा जीर्ण बनेको छ । यो सडक मर्मतका लागि मात्रै ३ करोड ५० लाख रुपियाँ लागत लाग्ने अनुमान छ । त्यसैगरी ताप्ली गाउँपालिकाको केन्द्र रूपाटार जोडिने वेतेनी-रूपाटार ५० किलोमिटर सडक मर्मतका लागि २ करोड रुपियाँ लाग्ने प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ । सोही गापाको वेतेनी-सोरुङ-रूपाटार ४० किलोमिटर १ करोड ५० लाख रुपियाँ, नूनथला-ओख्ले ३० किलोमिटर १ करोड रुपियाँ लाग्ने अनुमान गरिएको छ ।

त्यस्तै लिम्चुङबुङ गाउँपालिका जोडिने माभखर्क-जाँते १९ किलोमिटर ३० लाख रुपियाँ, बलम्ता-सावोटे १७ किलोमिटर ३० लाख रुपियाँ, रौतामाईको पुवरै-डिल्वर-माभखर्क ३० किमि सडक ५० लाख रुपियाँ, भुट्टार-लाफागाउँ १६ किमि २० लाख रुपियाँ, पुवरै-ख्याटुङ-घोस्लीघारी १५ लाख रुपियाँ र उदयपुरगढी जोडिने नेपालटार-स्वर्गे १० किमि ५ लाख रुपियाँ, कटारी-जरुवा १५ किमि ३ लाख रुपियाँलागत छ । ताप्ली गाउँपालिकाको वेतेनी-नूनथला-रूपाटार सडक खण्डमा मात्रै करिब १ सय ठाउँमा पहिरो गएको छ । जसको मुख्य कारण वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी सडक निर्माण गरिनु हो । पहिरो गएको ठाउँमा तलबाटै जाली उठाएर जग लगाउनुपर्ने भएकाले मोटो रकम खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

नगरपालिकातर्फ बेलकामा नौ वटा सडक, कटारीमा सात वटा सडक, त्रियुगामा ५४ वटा सडक र

चौदण्डीगढीमा नौ वटा सडक छन् । यी सडक मर्मत गर्न ३ करोड ५५ लाख रुपियाँ लाग्ने अनुमान छ ।

बाढी/पहिरोका कारण कुन पालिकामा कति क्षति ?

२०७६ असार ३० गते बाढी/पहिरोले रौतामाई गाउँपालिकामा चार जना घाइते भए भने दुई जनाको मृत्यु भयो । २०७६ असार २४ देखि भदौ २ गतेसम्म परेको अविरल वर्षाका कारण १ सय १३ घर/परिवार पूर्ण क्षति, ४० घरमा आंशिक क्षति र ९२ घर जोखिममा रहेका जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिले तयार पारेको तथ्याङ्कले देखाएको छ । ६२ परिवारको पशु चौपाया क्षति भएको पनि तथ्याङ्कले देखाएको छ ।

त्यस्तै कटारी नगरपालिकामा पूर्ण क्षति ७१ घर, आंशिक क्षति १ सय ६८ घर, अल्प बिस्थापित ५३ घर, ४२ परिवारको पशु चौपाया, तीन परिवारको माछापोखरी र २ सय ८५ घरको खेतीबाली क्षति गरेको तथ्याङ्कमा उल्लेख छ । त्यसैगरी ताप्ली गाउँपालिकामा पूर्ण क्षति चार घर, आंशिक क्षति तीन घर, जोखिममा परेका १ सय ५ घर/परिवार, २४ परिवारको पशु चौपाया र ७९ घरका खेतीबाली क्षति भएको तथ्याङ्कमा देखिन्छ ।

बेलका नगरपालिकामा बाढी/पहिरोले चार जना घाइते भए भने एक जनाको मृत्यु भयो । पूर्ण क्षति ३१ घर, आंशिक क्षति भएका १ सय १४ घर, अल्प बिस्थापित भएका ३ सय ८६ घर/परिवार, २ हजार २ सय ४१ वटा पशु चौपाया, १६ वटा माछापोखरी र १ सय १२ घर/परिवारको खेतीबालीमा क्षति गरेको सरकारी तथ्याङ्क छ ।

लिम्चुङबुङ गाउँपालिकामा पूर्ण क्षति सात घर, आंशिक क्षति भएका ३८ घर र जोखिममा परेका ५८ घर तथ्याङ्कले समेटेको छ । त्यसैगरी चौदण्डीगढी नगरपालिकामा एक जना घाइते भए । पूर्ण क्षति नौ घर, आंशिक क्षति भएका ३१ घर र ८ सय तीन वटा पशु चौपायामा क्षति गरेको तथ्याङ्कमा उल्लेख छ । त्रियुगा नगरपालिकामा बाढी/पहिरोले एक जना घाइते भए । पूर्ण क्षति ७८ घर, आंशिक क्षति भएका ९८ घर, अल्प बिस्थापित २१ घर, जोखिममा परेका ९० घर, दुई वटा माछापोखरी र ७० वटा पशु चौपायामा क्षति गरेको तथ्याङ्क छ । त्यसैगरी उदयपुरगढीमा तीन जना घाइते भए भने पूर्ण क्षति १ सय १५ घर र अल्प बिस्थापित ८१ घर रहेका तथ्याङ्कले देखाएको छ ।

सार्वजनिक सम्पत्तिमा क्षति

जलवायु परिवर्तनले गर्दा असन्तुलित वर्षा अर्थात् वर्षभरि सुक्या हुने र वर्षायाममा चाहिँ एक सातासम्म अत्यधिक वर्षा हुने क्रम बढेपछि त्यसको

विकराल रूप देखिन थालेको छ । वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनबिना जथाभावी सडक खन्ने, ढुङ्गा, गिट्टीको उत्खनन, जङ्गल विनाशसँगै प्राकृतिक विपदले गर्दा पहाडमा पहिरो जाने क्रम बढेको छ । विकासका नाममा पहाडै मासेर खनिएका सडकले पनि पहिरोको जोखिम बढेको छ ।

पहिरोले पाखाभित्ताका गाउँ/बस्तीमात्र होइन, व्यवस्थित तरिकाले बनाइएका कतिपय खानेपानी आयोजना, स्वास्थ्य चौकी, विद्यालय र अन्य भौतिक संरचनासमेत उच्च जोखिममा परेका छन् । गाईघाट-दिक्तेल सडक आयोजनाले बनाएको सडककै कारण त्रियुगा नगरपालिका-१५ स्थित सडककाली आधारभूत विद्यालय रातमाटेको दुईवटा भवनमा ठूलो क्षति पुगेको छ । विद्यालयको भवनभन्दा तल्लो भाग सडकले खन्दा २० लाख रुपियाँमा तयार दुईवटा भवन र ३ लाख ५० हजार रुपियाँ लागतको शौचालय काम नलाग्ने अवस्थामा पुगेको छ । गारो भत्कन थाल्दासमेत विद्यालयको अन्य भवन नहुँदा विद्यार्थी जोखिम मोलेर त्यही भवन प्रयोग गर्न बाध्य छन् ।

त्यसैगरी पशुपति माध्यमिक विद्यालय रौतामाई-५ डाँडागाउँको विद्यालयको हालत पनि मुनिबाट सडक गएकै कारणले क्षति बेहोर्नुपर्ने अवस्थामा छ । विद्यालयसँग टाँसिएको सडकका कारण विद्यालयको ११ र १२ कक्षा पढ्ने भवनमा पहिरोले क्षति पुऱ्याएको छ ।

बाढी/पहिरोका कारण लिम्चुङबुङ गाउँपालिका सडकग्रस्त घोषणा

२०७६ असारको अन्तिम एक सातासम्म परेको पानीले ठूलो क्षति पुऱ्यायो । बाढी/पहिरोकै कारण क्षतिग्रस्त बनेको लिम्चुङबुङ गाउँपालिकालाई खाद्यान्न सडकग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरियो । गाउँ कार्यपालिकाको २०७६ असार ३१ गते बसेको बैठकले प्राकृतिक विपत्ति आइपरेकाले सडकग्रस्त घोषणा गरेको थियो । गाउँपालिकाका अध्यक्ष मेजरकुमार राईले गाउँपालिकामा खाद्यान्न अभावसँगै क्षतिवशत सडकले जनजीवन अस्तव्यस्त भएपछि सडकग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरिएको बताए ।

गाउँपालिकालाई बजारसम्म जोड्ने मुख्य दुई सडक पहिराले क्षतिवशत भएपछि खाद्यान्न अभाव भएको थियो । लिम्चुङबुङलाई गाईघाट बजारसँग जोड्ने गाईघाट हुँदै मुकुर्ची लिम्चुङबुङ हलेसी सडकको चार दर्जन स्थानमा पहिरो गएको र कटारी बजारबाट लिम्चुङबुङ जोडिने कटारी, बेतेनी, ताप्ली लिम्चुङबुङ सडकमा दर्जनौँ पहिरो गएको थियो । ढुवानी गर्ने

सडकसमेत क्षतिवशत भएपछि खाद्यान्नलगायत समस्या आइपरेको थियो । वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी बनाइएको बाटो पानीले बगाएपछि पहिरो जानुका साथै खाद्यान्नसमेत सडक हुन पुग्यो ।

कारक सामुदायिक वन पनि

बाढी/पहिरो आउनुको एउटा कारण सामुदायिक वन क्षेत्रको दोहन पनि हो । वन संरक्षणभन्दा पनि कसरी प्राकृतिक स्रोत/साधनको दोहन गर्न पाइन्छ भन्ने वन समूहका पदाधिकारीको नकारात्मक सोचका कारण जङ्गल दिनानुदिन मासिँदै गएको हो । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अवधारणा आफैँमा राम्रो हो । वनको रेखदेख गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय उपभोक्तालाई दिँदा संरक्षण हुने भन्दै सरकारले वन उपभोक्ता समूहको परिकल्पना गर्दै लागु गरे पनि त्यहाँभित्र बस्ने व्यक्तिका गलत प्रवृत्तिले नेपालको धन वन मासिँदै गएको छ । उदाहरणका लागि त्रियुगा नगरपालिका-२ स्थित सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र मोतियाही सामुदायिक वन समूहले सगरमाथा विमानस्थल निर्माणका लागि १ सय ५६ दशमलव १ हेक्टर वन क्षेत्र उपलब्ध गराएका छन् । त्यसबाट जिल्ला वन कार्यालयले साना र ठूला गरी अनुमानित ३५ हजार ५ सय ४१ बिरूवा नष्ट हुने बताएको छ । वन कार्यालयको प्रारम्भिक प्रतिवेदनपछि वन विभागले २०७६ असार १५ गते पत्र पठाइ लगत लिएर पेस गर्न निर्देशन दिएको छ ।

एउटा राष्ट्रिय गौरवको आयोजना जङ्गलबाट लैजानुपर्ने भने वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (इआइए) गर्नुपर्छ । उपयुक्त नटहरिए वनले रोक्ने गर्छ तर आज त्यही वनभित्र काठ लिन बाटो बनाउँदा र ट्र्याक्टर प्रवेश गराउँदा भने कुनै परीक्षण गराइएको छैन । भौगोलिक अवस्था, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र इन्जिनियरिङ सर्भेबिना जथाभावी सडक बनाएर प्राकृतिक स्रोतमाथि चरम दोहन भइरहेको छ ।

कतिपय ठाउँमा वन समितिका पदाधिकारी आफैँ पनि शक्तिको दुरुपयोगमा उत्रिएका देखिएको छ । उदयपुरको पश्चिमी गाविस भलायडाँडा-१ स्थित गैंडेश्वर सामुदायिक वन समूहका अध्यक्ष चेतबहादुर कार्कीले सामुदायिक वन क्षेत्र अतिक्रमण गरी घर/टहरा निर्माण गरेपछि समूहभित्र विवाद चुलिएको थियो । अध्यक्ष कार्कीले जङ्गल फँडानी गरी ११ जनालाई घडेरीका रूपमा रकम असुन्दै वितरण गरेको आरोपसमेत उपभोक्ताले लगाएका छन् ।

उपभोक्ताले त्यस क्षेत्रमा बसेंनि पहिरो जाने गरेको भन्दै केही वर्षअघिमात्र सामुदायिक वन समूहको वार्षिक कार्ययोजनाअनुसार वन विकास

कार्यक्रमअन्तर्गत वृक्षरोपण गरेको स्थानीय यादव राउतले बताए । वन फँडानी भएकोबारे समितिलाई जानकारी गराउँदासमेत कुनै सुनुवाइ नभएपछि उपभोक्ताले समितिकै मिलेमतोमा वन फँडानी भएको आरोप लगाउँदै आएका हुन् ।

राजनीतिक संरक्षणमा कसरी वन क्षेत्र अतिक्रमण हुँदोरहेछ भन्ने अर्को एउटा उदाहरण पनि छ । उदयपुरमा १० हजार हेक्टरभन्दा बढी वन क्षेत्रफल अतिक्रमणमा परेको छ । जिल्लामा एक लाख २० हजार ७ सय ५ हेक्टर वन क्षेत्रमध्ये १० हजार २ सय ७९ हेक्टर वन अतिक्रमणमा परेको हो । जिल्ला वन कार्यालय उदयपुरका अनुसार मुलुकको अस्थिर राजनीतिक परिस्थितिको फाइदा उठाउँदै बसाइँ सराइ, सुकुमबासी, भूमिहीन, दैवीप्रकोपपीडित विकास निर्माण कार्यको बहानामा वन क्षेत्र मानवीय प्रयोगमा आएका हुन् । वन क्षेत्रमा पिउने पानी, विद्यालय, मन्दिर, सडक जस्ता भौतिक पूर्वाधार निर्माणले पनि वनमाथि थप चाप परेको छ ।

चालक नै इन्जिनियर !

रौतामाई गाउँपालिका-८ का नैनबहादुर रिखाम मगर भारतको कोइलाखात हिँडे । उनका दुई भाइ छोरा काठमाडौँ हिँडे । पहिरोकै कारण पत्नी ५५ वर्षीया रणमाया रिखाम मगर र घर गुमाउनुपरेपछि रिखाम परिवार त्यहाँबाट बिस्थापित भए । घरमाथिबाट भरेको पहिरोले घरसँगै पत्नी गुमाउनुपरेपछि घरमा बस्न सक्ने अवस्था भएन, छिमेकी ललित मगरले भने- घरमाथिबाट एस्काभेटर प्रयोग गर्दै सडक खन्दा वर्षाको समयमा पहिरो भरेपछि उनी बिस्थापित भए । त्यसो त वडा नं. ५ निगालेका २०-२२ परिवार यसअघि नै पहिरोकै कारण बिस्थापित भइसकेका छन् ।

घरमाथिबाट सडक नलैजाउँ, घरमुनिकै सडकले भएकै छ भन्दा अटेर गरी चालक नै इन्जिनियर बनेर सडक बनाउँदा आफ्नो घर पहिरोको जोखिममा परेको हितबहादुर कटुवालले बताए । कटुवालले भने- माथिल्लो सडकबाट लेदो जसरी पहिरो भरेर घर पुग्दिँ गएको छ भने तलबाट घर तान्दै गरेको छ, कसरी बस्नु ? गोरेटो बाटोलाई ठूलो सडक बनाउन डोजर ल्याए, पहिरो गयो, घर-खेत छाडेर विस्थापित हुनुपर्न्यो । प्राविधिकको सल्लाहबिना डोजर चालकको भरमा बनाएको सडकबाट भरेको पहिरोले सडकमाथिको गाउँसमेत जोखिममा छन् ।

स्थानीय जनप्रतिनिधिलाई पनि विकास भनेको बाटोजस्तो मात्रै लागेको छ, इन्जिनियर नै डोजर चालक हुन्, उनीहरूले जता खने पनि हुने भएको छ, त्रियुगा

नगरपालिका-१५ का भूपध्वज मगरले भने- यहाँ डोजर चालक नै इन्जिनियर हुन्, सडक खनेर इन्जिनियरलाई पैसा खुवाए पास हुन्छ ।

स्थानीयको चाहनाविपरीत र अवैज्ञानिकरूपमा डोजर चालक, उपभोक्ता समिति र ठेकेदारका भरमा बनाइएका सडकले उदयपुरमा पहिरोको रूप लिएको हो । उपभोक्ता समिति, ठेकेदार र जनप्रतिनिधिको मिलेमतो हुँदोरहेछ, स्थानीयले पनि रोक्दा भएन, सडक लाने/नलाने पक्षमा विवादकै बीच प्राविधिक अध्ययनबिना डोजर चलाए, अहिले पहिरोले गाउँ सक्थ्यो- मगरले भने । उदयपुरका सबै गाउँपालिकाले सडकलाई पहिलो प्राथमिकता दिँदा र सडक निर्माणमा डोजर बढी प्रयोग गर्दा पहिरोले गाउँलाई कुरूप बनाएको सङ्गकाली विद्यालयका प्रधानाध्यापक विष्णु केसीले बताए ।

सरोकारवालाको भनाइ

त्रियुगा नगरपालिकाका मेयर बलदेव चौधरीले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन खर्चिलो भएको बताए । उनले ठूलो रकम त्यसमा खर्च हुने भएकाले मूल्याङ्कनबेगर नै काम गरिएको बताए । कटारी नगरपालिकाका मेयर ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठले डोजर प्रयोगमा रोक लगाइने बताए । उनले आर्थिक वर्षको अन्त्यमा सडक बनाउने परिपाटी अन्त्य गर्दै जथाभावी डोजर प्रयोग गर्न नदिने बताए । रौतामाई गाउँपालिकाका अध्यक्ष गजेन्द्रबहादुर खड्काले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने रकमले ठूलै विकासको काम हुने बताए । उनले जनतालाई विकास चाहिएको छ, त्यही बजेटबाट सडक बनाउनुपर्ने हुन्छ, त्यसमा इआइए गर्ने भन्न थाल्यो भने स्थानीयको बजेट घट्छ भने ।

त्यसैगरी ताप्ली गाउँपालिकाका अध्यक्ष उद्धवसिंह थापाले त्यसै पनि गाउँपालिकामा बजेट न्यून हुन्छ, अभि त्यसमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनतिर लागियो भने त विकास हुँदैन भने । उदयपुरगढी गाउँपालिकाका अध्यक्ष मानबहादुर मगरले इआइए गर्नका लागि सरकाले छुट्टै बजेट व्यवस्था गरेमात्र सम्भव रहेको बताए । चौदण्डीगढी नगरपालिकाका मेयर खगेन्द्र राईले नयाँ सडक खन्ने आफूसँग बजेट नै नभएको बताए । उनले पुरानो बाटो मर्मत, स्तरोन्नति गर्दैमा पैसा सकिने भएकाले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु नपरेको बताए ।

जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख खड्गबहादुर परियारले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन अनिवार्य गर्ने गरी आगामी योजनाहरू अघि सारिने बताए । वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगर्दा जनताले धेरै

समस्या भोग्नुपरेकाले नीतिगत व्यवस्था भएका कुरा कार्यान्वयन गरिने बताए। प्रमुख जिल्ला अधिकारी ध्रुवबहादुर खड्काले सरकारले नीतिगतरूपमा व्यवस्था गरेका सवाललाई कार्यान्वयन गर्नु सबै तहका सरकारको दायित्व रहेको बताए। गैसस महासङ्घका केन्द्रीय सदस्य महेश्वरी राईले विकासका नाममा विनाश स्वीकार्य हुन नसक्ने बताइन्। उनले विकास गरिरहँदा मापदण्ड परिपालन हुनुपर्नेमा जोड दिइन्।

अदालतमा परेका मुद्दा र आदेश

उदयपुरको बरुवा खोला र लामा खोलामा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनबिना उत्खनन गरिँदा परेका असरसम्बन्धी अधिवक्ता नारायणप्रसाद देवकोटाले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाइ २०६६ सालमा दिइएको मुद्दा सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजालसका न्यायाधीश बलराम केसी र भरतराज उप्रेतीले २०६७ साउन २१ गते जारी गरेको उत्रेषणयुक्त परमादेश।

१. योजनाकार एवम् सरकारले योजना बनाउँदा आर्थिक विकास र औद्योगिक विकास तथा वातावरण संरक्षणलाई ब्यालेन्स गर्न सक्नुपर्छ। आजको २१ औं शताब्दीको विश्व स्वच्छ वातावरणको आवश्यकता र महत्वका बारेमा कन्सस हुनुपर्छ। वातावरण विनाशको कस्टको आर्थिक विकास स्वीकार्य हुन नसक्ने।
२. पब्लिक ट्रस्ट डक्टिनअन्तर्गत नेपालको प्राकृतिक स्रोतमा नेपाल सरकार ट्रस्टिसम्म मात्र हुने र नेपालको प्राकृतिक स्रोतको कुनै कानुनी आधारबेगर छाडारूपले केवल नाममात्रको राजस्व बुझाएको भरमा मात्र वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी कार्य गर्न दिन नहुने।
३. वातावरण प्रदूषण वास्तवमा राज्यको खराब सोसियो-इकोनोमिक पोलिसीका कारण नै हुने हो। यदि यस पुनीत कार्यमा कार्यपालिकाले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य पालना गर्न ढिलाइ गर्छ वा पछि पर्छ भने नागरिकहरूको मौलिक हकको गार्जियन अदालत चूप लागेर बस्न हुँदैन। वातावरण जोगाउन यस अदालतले पाएको कन्स्टिच्युसनल म्यान्डेट पूरा र पालना गर्नुपर्ने।
४. कसैले आफ्नो हक उपयोग र प्रयोग गर्दा स्वभावतः निस्कने आवाजबाहेक आवाजमुक्त वातावरण र बासस्थानमा बस्दा वा बालबच्चाको अध्ययन गर्दा आवाजमुक्त वातावरणमा बस्न/रहन

पाउने हक पनि धारा १६ बाट उत्पन्न हुन्छ। यदि कसैले आफ्नो पेशा/व्यवसाय सञ्चालनका नाममा वा कसैले आफ्नो अधिकार प्रयोगका नाममा कुनै लोकालिटीमा प्रदूषण गर्छ र अर्कालाई असर गर्छ भने त्यस्तो कार्य न्युसान्स भई त्यस अवस्थामा धारा १६ को हक हनन हुन जान्छ। ढुङ्गा, रोडा, गिट्टी उद्योग सञ्चालन गर्दा न्युसान्स हुने गरी सञ्चालन हुन नसक्ने।

निष्कर्ष तथा सुझाव

१. विकासका नाममा भएका बेधिति अन्त्य गरिनुपर्ने
२. जथाभावी डोजर प्रयोगमा रोक लगाउनुपर्ने
३. अनिवार्य वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरेरमात्र योजनाहरू सञ्चालन हुनुपर्ने
४. वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था कार्यान्वयन हुनुपर्ने
५. अनुगमन गर्ने संयन्त्रलाई मजबुत बनाउनुपर्ने
६. सडक निर्माण गर्दा जनताको जन/धनमा क्षतिभन्दा पनि प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने गरी गर्नुपर्ने
७. सडक व्यवस्थित गर्दै लैजानुपर्ने
८. सडक निर्माण गर्दा डोजरभन्दा पनि सर्वसाधारण नै संलग्न हुने व्यवस्था मिलाइ स्वरोजगार र वातावरणमा पनि ध्यान दिनुपर्ने।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उदयपुर र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति उदयपुरद्वारा प्रकाशित विपद् बुलेटिन : २०७६
२. विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शन
३. जिल्लास्थित विभिन्न सञ्चार माध्यम (बरुवा टाइम्स दैनिक, पूर्णपुष्टि साप्ताहिक, पूर्णपुष्टि अनलाईन, निगरानी पोस्ट अनलाइन, पूर्वेली दर्पण अनलाइन, नागरिक खबर अनलाइन)
४. जिल्लास्थित ८ वटै स्थानीय तह
५. वातावरण संरक्षण ऐन २०५३
६. वातावरण संरक्षण (पहिलो संशोधन) ऐन, २०७५
७. मधु घिमिरे आचार्य, नेपालमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास। प्रशासन खबर डटकम
८. कर्मचारी मिलन केन्द्रद्वारा प्रकाशित मिलन स्मारिका २०७६
९. तथ्याङ्क कार्यालय उदयपुरले प्रकाशन गरेको स्थानीय तहहरूको वस्तुगत विवरण : २०७४
१०. धरेलु तथा साना उद्योग महासङ्घले प्रकाशन गरेको उद्यमी डायरी २०७५

